

R E C E N Z I J O S

Vytautas Ambrazas. *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006. 612 p.

Vytautas Ambrazas šiandien yra autoritetingiausias baltų kalbų istorinės sintaksės specialistas: keliasdešimt metų sistemingai tyrinėjo įvairius šios srities reiškinius, ypatingą dėmesį skirdamas istorinei lietuvių ir kitų baltų kalbų dalyvių sintaksėi, kurią nagrinėjo specialistams žinomose svarbiose monografijose *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė* (Vilnius, 1979) ir *Сравнительный синтаксис причастий балтийских языков* (Vilnius, 1990). Čia aptariamoje knygoje autorius apibendrina savo ilgalaikių tyrinėjimų rezultatus, siūlydamas originalią sintezę, apimančią visus svarbiausius lietuvių kalbos istorinės sintaksės klausimus.

Knyga prasideda dviem įvadinais skyriais (I–II) – dokumentuota apžvalga apie lietuvių kalbos istorinės sintaksės tyrimus bei šaltinius (p. 11–17) ir teorinio pobūdžio pastabomis apie svarbiausius sintaksės rekonstrukcijos metodus (vidinę rekonstrukciją, lyginamąjį metodą), rodančiomis naujų tipologinių teorijų svarbą istorinės sintaksės tyrinėjimams (p. 19–64).

Toliau nagrinėjami svarbiausi lietuvių kalbos istorinės sintaksės reiškiniai, pradedant skyriumi apie žodžių tvarką ir jos kitimus (p. 65–112). Tai problemiška sritis, susijusi tiek su struktūriniais sistemos bruožais, tiek su komunikacine sakinio semantika (aktualioji skaida); tyrinėjant seniausius lietuviškus tekstus, ji darosi dar problemiškesnė, nes rašyba nepažymi sakinio kirčio vietos. Remiantis gausiais duomenimis įrodoma, kad XVI a. II pusėje vyravo tvarka SOV (tarinys – papildinys – veiksnys), panašiai kaip senovinėse indoeuropiečių kalbose, ir palaipsniui pereita į šiandieninę tvarką SVO. Anais laikais, kaip ir šiandien, vyravo tvarka AdN (būdvardis – jį valdantis daiktavardis) ir GN (kilmininko daiktavardis – jį valdantis daiktavardis), tačiau ji galėjo lanksčiau kaitaliotis su priešinga tvarka NAd ir NG, kurios vartojimas reiškia tam tikras komunikacines reišmes ar verstinių tekstų atvejais ji sąlygojama kitakalbių originalų. Šie ir kiti autoriaus nagrinėti reiškiniai (visų pirma tokie relikтинiai faktai kaip senovinė konstrukcija *už medų saldesnis* vietoje dabartinės *saldesnis už medų*) leidžia prieiti išvadą, kad lietuvių kalba senais laikais puikiai išlaikė svarbiausius indoeuropiečių prokalbės žodžių tvarkos bruožus, o juos dalinai pakeitė tik vėliau, pirmiausia – dėl gretimų modernių kalbų įtakos.

IV–VI skyriuose (p. 113–194) aptariami pagrindiniai skirtingų tipų sakiniai: veiksmožodiniai, vardažodiniai ir mišriojo tipo. Veiksmožodiniai sakiniai (kuriuose veiksmo funkciją atlieka asmenuojamos veiksmožodinės formos) gali būti beasmeniai arba asmeniniai. Su įvairaus pobūdžio gamtos reiškiniais bei pakeitimais susiję beasmeniai sakiniai vartojami ir kitose dabartinėse Europos kalbose; mažiau įprasti ir todėl keliantys ypatingą dėmesį užsienio specialistams yra kiti autoriaus išsamiai nagrinėjami beasmeniai sakiniai (su tokiais veiksmožodžiais kaip *diegia, gelia, skauda*), turintys tam tikrų senovinių bruožų. Aptariant asmeninius sakinius, pastebima, kad 1 ir 2 asmenų įvardžiai su tarinio funkcija šiandien vartojami dažniau nei senuosiuose raštuose, ir paaiškinama, kad tokį pasikeitimą lėmė kaimyninės kalbos; šiuo atžvilgiu lietuvių kalba mažiau konservatyvi nei struktūriniu požiūriu naujoviškesnė italų kalba, kurioje iki šiol 1 ir 2 asmenų įvardžiai su tarinio funkcija vartojami panašiai kaip senojoje lietuvių kalboje. Savaiame kyla klausimas, kodėl kaimynai

darė įtaką lietuvių kalbai, o italų – ne? Mėginant rasti atsakymą, būtinais reikėtų atsižvelgti į faktą, kad italų kalboje gerokai rečiau už lietuvių vartojami 3 asmens įvardžiai, nes veiksmožodis turi skirtingas vienaskaitos ir daugiskaitos galūnes.

Detalus vardažodinių sakinių nagrinėjimas supažindina su archajiškais reiškiniiais, neišlikusiais daugelyje modernių Europos kalbų, – tai sakiniai, kuriuose daiktavardžiai, būdvardžiai ir dalyviai vartojami su tarinio funkcija, pvz., *qžuolas kaitrus medis, genys margas, sūnaus žirgas nesulaikomas*. Autorius atkreipia ypatingą dėmesį į vardažodinius sakinius su bevardės giminės formomis, kurias jis laiko indoeuropietiškais reliktais.

Mišriojo tipo sakinių grupėje skiriami sakiniai su vardininku, įnagininku, taip pat su perifrastinėmis laikų ir nuosakų konstrukcijomis. Mano nuomone, geriau būtų buvę surūšiuoti medžiagą pagal tarinio leksemą, skiriant sakinius su veiksmožodžiu *būti* ir sakinius su kitokiais veiksmožodžiais – tai būtų leidę labiau išryškinti tam tikras šios grupės sąsajas su vardažodiniais sakiniiais. Ši pastaba nėra esminės reikšmės ir neliečia įvairių skyriaus reiškinių nagrinėjimo, kuris yra tikslus ir išsamus, kaip matyti, pvz., iš puslapių apie įnagininko vartojimą sakiniuose su veiksmožodžiu *būti* senojoje lietuvių kalboje. Perifrastinių konstrukcijų raida nuo senųjų laikų iki šių dienų iliustruojama gausia medžiaga.

Ilgame VII skyriuje (p. 195–282) nagrinėjami tiesiogiai su tariniu siejami linksniai, pagrįstai pradendant bendro pobūdžio pastaba*, kad senovinėje lietuvių kalboje prielinksniai būdavo vartojami rečiau nei šiandien. Nagrinėjami reiškiniai skirstomi pagal linksnius: galininkas, kilmininkas, naudininkas, įnagininkas, vietininkas; atskirai aptariamos konstrukcijos, kuriose tarinys valdo dvi to paties linksnio formas, pvz., *jis atrodė kvailys, parvežė poną gyvą, niekas jo nematė pikto*. Ypatingo dėmesio verti tie senesnių laikotarpių sintaksiniai reiškiniai, kurie neišliko dabartinėje kalboje, pvz., vietos ir krypties galininkas (*mes iškasam Žemę*), santykio galininkas (*arklys jau pilvą šlapo*), kilmininko vartojimas su *verba memoriae* bei kitais veiksmožodžiais (*atmena Dievo*), abliatyvinis kilmininkas (*išbėga rąnkų neprietelių*).

VIII skyriuje (p. 283–311) aptariamos prielinksnių konstrukcijos su senybiniais ir naujybiniais prielinksniais; gausiais pavyzdžiais liudijama, kad ir naujesnės konstrukcijos jau vartojamos senojoje kalboje. Po prielinksnių valdomų linksnių nagrinėjimo rodoma, kaip nuo erdvės santykių pagrindinės sistemos išsirutuliojo laiko santykių sistema, o nuo šitos – priežasties konstrukcijos (tačiau ne visos, nes priežasties santykiai dar išreiškiami specializuotais prielinksniais, tarp kurių senovėje vartojamas *drin*). Gal būtų reikėję pabrėžti, kad minėta raida turi tam tikrų universalių bruožų: žmogus įsivaizduoja laiko santykius erdvės santykių forma, o priežasties santykiai gali būti siejami su laiku, nes pasekmė atsiranda po priežasties. Tai galų gale paaiškina, kodėl kitos kalbos (pvz., italų) savarankiškai vystėsi panašiu būdu ir taip pat sudarė specializuotus priežasties santykių prielinksnius.

IX (p. 313–349) apima bendratis sintaksę. Pradžioje konstatuojama, kad lietuvių kalbos bendratis formos kilusios iš *-ti-* priesagos daiktavardžių naudininko formos, panašiai kaip sanskrite ir kitose klasikinėse kalbose. Šis istorinis faktas ir lyginimas su senosiomis indoeuropiečių kalbomis leidžia autoriui įrodyti tam tikrų konstrukcijų (tikslu bendratis, *dativus cum infinitivo, nominativus cum infinitivo*) senoviškumą, nustatant, kad iš pradžių tiek bendratis, tiek su ja susijęs daiktavardis buvo tiesiogiai valdomi tarinio, o vėliau vyko sintaksinė reinterpretacija. Šiandieninės lietuvių kalbos duomenys dar leidžia įžvelgti indoeuropietišku laikų būklę, tačiau šalia atsiranda naujadarų (pvz., *pirtį padarė – linus trinti*),

* Ši pastaba detalizuota skyriaus pabaigoje (p. 280–282).

kuriuose linksnių vartojimas pritaikomas prie pasikeitusios sintaksės. Tokios naujovinės konstrukcijos nuo seno įprastos tais atvejais, kai vietoje bendraties vartojamas siekinys, kilęs iš *-tu-* priesagos daiktavardžių galininko formos.

X skyriuje (p. 351–446) nagrinėjama dalyvių sintaksė. Akcentuojama, kad iš veiksmažodinių būdvardžių išsirutulioję dalyviai buvo svarbūs klasikinėse indoeuropiečių kalbose kaip predikatai daugelio šalutinių sakinių, be jungtuko prijungiamų prie valdančio sakinio. Gausiais pavyzdžiais iliustruojama, kad senoji lietuvių kalba išlaikė ir net toliau plėtojo tam tikras indoeuropietišku laikų tendencijas, dažnai vartodama apozicines konstrukcijas, vardininką su dalyviu, galininką su dalyviu, naudininką su dalyviu ar padalyviu; vėlesniais laikais dalis šių bruožų išnyko. Iš knygos sužinoma, kad absoliučiose naudininko konstrukcijose padalyvis kilo iš vienaskaitos dalyvių formos su senąja galūne *-i* (tai matyti iš tam tikrų Daukšos *Postilėje* išlikusių pėdasakų).

XI skyrius (p. 447–484) skirtas prijungiamiesiems sakiniams. Atskirai nagrinėjami šalutiniai dalyviniai sakiniai; jie gana įprasti senesniais laikais ir tautosakoje – tai išryškėja iš knygoje pateikiamų gausių pavyzdžių, iliustruojančių skirtingų junginių vartojimą. Autorius pagrįstai mano, kad šalutiniai dalyviniai sakiniai galėjo atsirasti iš tam tikrų IX skyriaus konstrukcijų („dalis jų išriedėjo iš prievieksmiškų dalelių, kuriomis buvo tikslinamas ar modifikuojamas apozicinių dalyvių semantinis santykis su pagrindiniu tariniu“). Toliau nagrinėjami šalutiniai veiksmažodiniai sakiniai yra grupuojami pagal skirtingus jungtukus, daugiausia turinčius **jo* arba **ko* kamieną. Iš pateikiamos analizės išryškėja, kad senoji lietuvių kalba kiek skiriasi nuo dabartinės kalbos, nes vartojo jungtukus truputį kitaip nei šiandien, be to, turėjo vėlesniais laikais išnykusius jungtukus (pvz., *jeib* ir *jeng*).

Paskutiniame skyriuje (p. 485–504) apibendrinami svarbiausi tyrinėjimo rezultatai, po jo pateikiama išsami santrauka vokiečių kalba (p. 505–534). Knygoje esanti bibliografija (p. 553–594) leidžia įsigilinti į joje nagrinėjamas problemas.

Aptarta publikacija yra pirmas išsamus lietuvių kalbos istorinės sintaksės nagrinėjimas lietuvių kalba. Ji turėtų praversti tiek lituanistikos specialistams, tiek studentams, norintiems visapusiškai įsigilinti į lietuvių kalbos praeitį. Knyga, be abejonės, galėtų būti naudinga ir pasaulio baltistams bei indoeuropeistams, nes pranoksta visas iki šiol išėjusias bendro pobūdžio publikacijas apie lietuvių kalbos istorinę sintaksę: gaila tik, kad mažai užsienio specialistų laisvai skaito lietuvių kalba, todėl labai praverstų šios vertingos knygos vertimas į anglų kalbą.

Guido MICHELINI
Parmos universitetas, Italija